

Siyasette Cinsiyet Kotası: AKP ve CHP Örnekleri

Şebnem Cansun¹

Abstract : This paper portrays how the Justice and Development Party (JDP) that defines itself as conservative-democrat and the Republican People's Party (RPP) that defines itself as social-democrat approach gender quotas in politics. The research data come from the party statutes, party publications, two ideologically different dailies and 53 interviews conducted at various hierarchy levels of the two parties. The JDP does not mention explicitly any gender quotas in its statutes, but the party chairman supports female politicians verbally and this overt support translates also into practice. The 25% gender quota that existed in the statutes of the RPP for many years became 33% in 2012. Gender quotas are already covered in the RPP's statutes, and hence they do not take a substantial role in the party discourse. In contrary, for the JDP, the lack of explicitly called out quotas represent an issue i.e. the party is pushed to explain why it is against. According to the interviews, 1 out of 2 women and 1 out of 4 men in the JDP support gender quotas. In the RPP, 3 out of 4 politicians support gender quotas. Even though the two parties argue that they are ideologically different, there is no significant difference in the number of women elected into the decision-making mechanisms. The argument that, *in Turkey, even though political parties from the center-right and center-left have a different approach to gender quotas in politics, the implementation of these approaches has similar results*, is justified. Also, this article supports the literature data mentioning that *the left parties may no longer be the only parties to support women's representation*.

Keywords : gender quotas, gender politics, women politicians, Turkish politics, JDP, RPP

Özet : Bu çalışma kendisini muhafazakar olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile kendisini sosyal-demokrat tanımlayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) cinsiyet kotası politikalarına yaklaşımlarını ele almaktadır. Araştırmada iki partinin tüzükleri, düzenli yayınları incelenmiş, farklı siyasi görüşte iki gazetenin taraması yapılmış, her iki partiden değişik hiyerarşi seviyelerinden toplam 53 kadın ve erkek siyasetçiyle görüşülmüştür. AKP tüzüğünde cinsiyet kotası olmamakla beraber, kadın siyasetçilere parti başkanının sözel desteği vardır ve pratikte uygulanmaktadır. CHP tüzüğünde uzun yıllardır 25% olarak var olan cinsiyet kotası, 2012'de 33%'e yükseltilmiştir. Tüzükte cinsiyet kotası olması nedeniyle CHP söyleminde cinsiyet kotasından bahsetmezken, AKP ise niçin kotaya karşı olduğu ısrarla açıklamaktadır. Yapılan röportajlara göre, AKP'li her 2 kadından 1'i ve her 4 erkekten 1'i, CHP'de ise, her 4 siyasetçiden 3'ü kotayı desteklemektedir. İdeolojik olarak farklı olduklarını iddia etseler de, AKP ve CHP'de karar mekanizmalarına seçilmiş kadınların oranları arasında, belirgin bir farklılık yoktur. Çalışmada *Türkiye'de merkez-sağ ve merkez-soldaki siyasal partilerin, kadın kotasına yaklaşımları söylemlerinde birbirlerinden farklı olsa bile, bu yaklaşımların uygulamadaki sonuçları birbirine benzer nitelikte olduğu* iddiası doğrulanmıştır. Ayrıca bu çalışma, literatürde geçen, *sol partilerin artık kadın temsiliyetini destekleyen tek partiler olmadığı* verisini de desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler : Cinsiyet kotası, cinsiyet politikaları, kadın siyasetçiler, Türk siyaseti, AKP, CHP

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, sebnem.cansun@iszu.edu.tr

Giriş

Siyasetteki cinsiyet kotası partilerin karar mekanizmalarında, belediye meclislerinde ve parlamentolardaki temsilcileri arasında, her iki cinsiyetin de en az belirli bir oranda mutlaka temsil edilmesi zorunluluğunu ifade eder. Siyaset arenasında ve seçimle gelinen karar mekanizmalarında genellikle kadınlar daha az sayıda oldukları için de cinsiyet kotasından sıklıkla kadınlar faydalanır. Günümüzde cinsiyet kotası siyasetteki kadın sayısını yukarı çekebilmenin yollarından biri olarak sunulmaktadır. Ancak özellikle uzun vadede olmak üzere, daha çok kadının siyasal arenaya girmesine kotanın aracı olup olamayacağı tartışılmalıdır.

Bu çalışmanın temel iddiası *Türkiye’de merkez-sağ ve merkez-soldaki siyasal partilerin, kadın kotasına yaklaşımları söylemlerinde birbirlerinden farklı olsa bile, uygulamada birbirine benzer nitelikte* olduğudur. Bu iddia ile yola çıkılmasının nedeni, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) karar mekanizmalarına seçilmiş kadın sayılarının kritik eşik olarak tanımlanan 30%’dan son derece uzak olmalarıdır.

Siyasette cinsiyet kotası ve cinsiyet eşitliği konularında, diğerlerinden farklı yerde duran tek parti, 40% cinsiyet kotası ve eşbaşkanlık sistemi uygulayan Barış ve Demokrasi Partisi’dir (BDP). Ancak bu çalışma, politikaları itibariyle Türkiye siyasetinde özel konumlanan bu partiye değil, uygulanan politikalarda değişim ve dönüşüm yaratma imkanı en yüksek olan, son iki genel seçimde tek başına hükümet olan AKP ile ana muhalefet partisi CHP’ye odaklanmaktadır.

Sağ ve sol partilerin kadın politikalarına ve kadın temsiline yaklaşımları konusunda geçmişteki araştırmalar sıklıkla solun kadınları en çok kucaklayan kesim olduğunu (Duverger, 1955), zaten kadın hareketinin de geleneksel olarak sol partilerle ilintilendirildiğini söylemişlerdir (Jenson, 1995). 90’lı yılların başında ise, kadın temsiline destek konusunda solun eski ayrıcalıklı konumunun kalmadığı, artık ideolojik yelpazedeki tüm partilerin konuya eğildiği savunulmuştur (Lovenduski ve Norris, 1993 ; Reynolds, 1999). Örneğin, Latin Amerika’da kadınlar genellikle muhazakar partilerden, fakir bölgelerden ve geleneksel ailelerden seçilmektedir (Htun ve Power, 2006).

Cinsiyet kotası üzerine olan literatür ağırlıklı olarak kotanın neden faydalı olup olamayacağı (Dahlerup, 2002), kotanın ve/veya paritenin (50-50%’nin) neden kabul ya da red edilmesi gerektiği (Badinter, 1996 : 1-15), kotanın kadın dostu politikalar üretmede değişim yaratıp yaratmayacağı (Dahlerup, 2008), İskandinav ülkelerindeki uygulamaların diğer ülkeler

için örnek teşkil edip edemeyeceği (Dahlerup, 2005), çatışmalardan çıkan ve demokratikleşme yolunda olan ülkelerdeki kota politikalarının nasıl kadınların lehine işlediğini anlatmaktadır (Bauer, 2008).

Sağ ve sol partilerin kota politikalarına yaklaşımları özelindeki daha az sayıdaki çalışmalar ise bir zamanlar sol ile bağdaştırılan kotanın artık tüm rakip partilerce sahiplenildiğini anlatmaktadır. Merkez ve sağ partiler cinsiyet kotası ya da “yumuşak kota” (Anglosakson literatürdeki *soft quota*) kullanmaktadır (Caul, 1999 ; Norris : 2004). “Yumuşak kota” kullanan partilerde cinsiyet kotası resmen yoktur, ancak kadınların seçilmesine özel destek verilir. Örneğin, Hollanda’da Hristiyan Demokrat milletvekillerinin 34%’ünü ve İsveç’teki Hristiyan Demokrat milletvekillerinin 43%’ünü kadınlar oluşturmaktadır (Henig ve Henig, 2001: 53). Bölgesel Katalan Parlamento’sunda da, son dönemde, kadın oranı hep yukarı gitmiş, sol partilerin cinsiyet kotası uygulamasının hemen ardından muhafazakar partiler de benzeri yöntemler kullanmışlardır (Verge, 2010). Sağ partilerin kota uygulayan başka partilerden özenerek kadın temsiliyetine özel destek vermesinde “bulaşma etkisinden” (*contagion effect*) bahsedilebilir (Matland ve Studlar, 1996). Sağın kadın kotasını sahiplenmesine hala verilen önemli örneklerden biri ise Mussolini İtalya’sıdır (Guadagnini, 2005).

AKP ve CHP’nin cinsiyet kotasına yaklaşımlarına bakıldığında, “bulaşma etkisinin” AKP’ye de gelmiş olduğunu ve merkez-sağ bir parti olarak kadın temsiliyetini desteklediğini söyleyebiliriz. Araştırılan iki partinin arasındaki en büyük fark, muhafazakar-demokrat olduğunu iddia eden AKP’nin tüzüğünde kota olmaması, sosyal-demokrat olduğunu iddia eden CHP’ninkinde ise olmasıdır. Söylemlere bakacak olursak da, AKP kotaya sıcak bakmadığının ısrarla altını çizmekte, öte yandan, uygulamada kadınların seçilebilmesi için parti içi özel destek mekanizmalarını çalıştırmaktadır. Bu durum başta koyduğumuz *Türkiye’de merkez-sağ ve merkez-soldaki siyasal partilerin, kadın kotasına yaklaşımları söylemlerinde birbirlerinden farklı olsa bile, uygulamada birbirine benzer nitelikte olduğu* iddiasını doğrulamaktadır.

Bu çalışmada, girişi takip eden ikinci bölümde, okuyucuya alan araştırması ve verilerin değerlendirilmesi süreci hakkında bilgi verilecek, üçüncü bölümde cinsiyet kotası politikalarının Türkiye gündemine girişi, kotaların diğer ülkelerde nasıl karşılanıyor olduğu anlatılacak, dördüncü bölümde, AKP ve CHP’nin siyasette cinsiyet kotasına nasıl yaklaşıyor olduğu incelenecektir. Beşinci bölüm sonuç değerlendirmesidir ve bulguların özetlerini içerir.

Alan Araştırması Hakkında Bilgi

Bu araştırmanın verileri her iki partinin de düzenli olarak çıkardığı aylık bültenler (AKP için *Türkiye Bülteni*, CHP için *Halk*), partilerin tüzük ve programları, gazete haberleri taraması ve iki partide de her hiyerarşi seviyesinden siyasetçilerle yapılan röportajlara dayanmaktadır. Adı geçen partilerin kadın konusuna yaklaşımlarını en sağlıklı şekilde görebilmek için, siyasi olarak farklı görüşte olan iki gazete, *Yeni Şafak Gazetesi* ve *Cumhuriyet Gazetesi*'ndeki cinsiyet kotasıyla ilgili tüm haberler taranmıştır. Dönemsel olarak, AKP'nin kuruluş yılı 2001'den günümüze gazete taraması yapılmıştır. Ayrıca İstanbul ve Ankara'da her iki siyasi partinin ilçe, il ve genel merkez örgütlerinde, toplamda 53 siyasetçiyle röportaj yapılmıştır.

Tablo 1. Röportaj yapılan siyasetçilere dair bilgi

	Erkek	Kadın	Toplam
AKP	12	16	28
CHP	10	15	25
Toplam	22	31	53

Taban siyasetçileri, gençlik kolları, kadın kolları ve parti yönetim kurulu üyelerinden en az 1 kadın ve 1 erkek siyasetçiyle görüşülmüş, Belediye Meclisleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilmiş siyasetçiler de araştırma kapsamına alınmıştır. Röportajlar 26 Kasım 2006 ve 27 Şubat 2007 tarihlerinde gerçekleştirilmiş, bu veriler gazete araştırmalarıyla güncellenmiştir. Röportajlardan Atlas-ti adlı niceliksel bilgi analiz programı kullanılarak faydalanılmıştır.

Siyasette cinsiyet kotası konusunun Türkiye gündemine girişi ve bu konuya diğer ülkelerdeki genel bakış

Siyasette cinsiyet kotası konusu Türk siyasetine 1980'li yıllarda girmiş, ancak sosyal-demokrat partiler dışında sahiplenilmemiştir. 2000'li yıllarda ise, toplumumuzda kadınların yeriyle ilgili genel tartışmaların ön plana çıkmasıyla beraber, cinsiyet kotası da yeniden konuşulur hale gelmiştir. Kadınların toplumsal konumunun görece yakın yıllarda konuşulmaya başlanması Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde kadın

konusundaki eksiklerine eğilmesine ve ülkedeki kadın hareketinin aktifliğini arttırarak kamuoyunun dikkatini kadın sorunlarına çekmesine bağlanabilir.

Günümüzde 80'i aşkın ülke siyasette kadın adaylar için kotayı kabul etmiştir (Lovenduski, 2005 : 63). Hatta Fransa pariteyi, 50-50%'yi, konuşmaktadır (Wallach-Scott, 2005). Siyasetteki kadınların haklarını savunanlar ise bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermemek için, cinsiyet kotasının kadınları siyasete hazırlama mekanizması olmadığını özellikle kabul ederler. Onlara göre, kadınları siyasete asıl hazırlayan, siyasi süreçler, eğitimler, kampanyalar ve kadın adaylara maddi yardımlardır (Sancar-Üşür, 2000 : 75).

Cinsiyet kotası politikalarına pozitif ve negatif yaklaşımlar belirli noktaların altını ısrarla çizer (Dahlerup, 2002 : 2). Pozitif yaklaşıma göre, kota politikaları bir ayrımcılık sayılamaz, çünkü kadınların karşılaştığı sosyal, ekonomik ve siyasal bariyerleri telafi eder, kadınların tecrübelerinin siyasete yansımına, onların temsil hakkına kavuşmasına aracı olurlar. Negatif yaklaşıma göreyse, kota politikaları olmaması gereken bir ayrımcılıktır, çünkü kadınlara öncelik vererek fırsat eşitliğini görmezden gelir. Cinsiyet kotalarıyla, yeterli birikimi olmamasına rağmen kimi kadınlar yalnızca kadın olduğu için seçilmekte, hatta bazı kadın siyasetçiler kota aracılığıya seçilmeyi zül telakki etmektedir. Kota politikaları üzerine çalışan en bilindik araştırmacılardan Danimarkalı Drude Dahlerup, İskandinav ülkelerinde kadın siyasetçi sayısının 1970'lerde, cinsiyet kotası politikaları uygulanmadan önce zaten çoğalmış olduğunu belirtse de, kadınların siyasette çok az etkisi olan ülkelerde kotaların kabulünün hemen ardından siyasetçi kadınların sayılarının arttığını anlatmaktadır (Dahlerup, 2005 : 27, 41).

Birleşmiş Milletler de karar mekanizmalarında 30% kadın olması gerekliliğini, “kritik eşik” (*critical mass*) uygulanmasını tavsiye eder. Bu görüş, nükleer fizikte, bir reaksiyon zinciri başlatabilmek için bir maddeden belirli bir miktar kütleinin var olması gerekliliğine dayanır. Buna göre, kadınların siyasette anlamlı bir etki sahibi olabilmeleri ancak karar mekanizmalarında en az 30% oranında var olmalarıyla mümkündür (Ka-der, 2008). Bu 30% kritik eşige dair görüş az tenkit çekmemiş de değildir. Örneğin, Danimarkalı araştırmacı Drude Dahlerup ve İngiliz araştırmacı Joni Lovenduski, 30%'un sihirli bir sonuç doğuramayacağı, kadın siyasetçiler için asıl önemli olanın “kritik eylemler” (*critical acts*) ya da olağan güç ilişkilerinden uzak, kadınlar için özel “emniyetli alanlar” (*safe spaces*) olduğunu ileri sürmüşlerdir (Manda, 2004 : 98 ; Grey, 2006 : 494). Başka bir tenkitse, azınlıkların sayılarının büyüdükçe hakim gruplarca tehdit olarak algılandıkları ve bastırıldıklarını ileri sürer. Buna göre cinsiyet kotasının kadın siyasetçiler için göz ardı edilemez ziyarı vardır (Bratton, 2005 : 103).

Tüm bu tartışmalara rağmen, sonuçlara baktığımızda, cinsiyet kotası olan ülkelerde kadın temsiline ortalama 22% olduğunu, cinsiyet kotası olmayan ülkelereyse temsiline 14%'e düştüğünü görürüz (Union Interparlementaire, 2008). Günümüz parlamentolarında en çok kadın olan ülkeler cinsiyet kotalarını kabul etmiş İskandinav ülkeleri ve çatışmalardan yeni çıkmış ülkelerdir. Örneğin, “vahşi bir soykırımdan” yeni çıkmış “fakir afrika ülkesi” Ruanda’da, 1994 çatışması sonrası olan ilk seçimde, 2003’te Parlamento’ya 48.8% oranında kadın seçilmiştir (Paxton ve Hughes, 2005 : 2). Anayasadaki bir değişiklik sayesinde elde edilen bu oran kadınlara ayrılmış koltuklar sayesinde. Soykırım sonrasında, Ruanda’da, erkekler ölünce, toplumsal cinsiyet rolleri değişmiş ve kadınlar daha çok toplumsal sorumluluğu üzerlerine almaya başlamıştır. Ayrıca Ruandalı kadınlar, başka bazı Afrika ülkelerinde de etkili olan, demokratikleşme sürecinden de nasiplerini almışlardır. Demokratikleşme süreçleri Mozambik’e 30%, Güney Afrika’ya 29.8%, Namibi’ye 26.4% oranında kadın milletvekili kazandırmıştır (Tripp, Konaté, Lowe-Morna, 2006: 121). Bu örnekler nedeniyle, Türkiye’nin içinde bulunduğu demokratikleşme sürecinin ve özellikle Avrupa Birliği’ne adaylığının, ülkedeki kadın sorunlarının aşılmasında ve kadın siyasetçilerin temsiliyetinin yükselmesinde fayda sağlayacağı düşünülebilir.

AKP ve CHP’nin Siyasette Cinsiyet Kotasına Yaklaşımları

Kadınlar lehine bir cinsiyet kotası AKP’nin tüzüğünde yok, CHP’ninkinde vardır. CHP’de 1989’dan beri uygulanan cinsiyet kotası, 2012 tüzüğünde 25%’den 33%’e çekilmiştir (Atılğan, Mart 2012: 2). CHP Tüzüğü’ne göre (2012, 61a):

milletvekili genel seçimlerinde merkez yoklaması yoluyla belirlenecek adayların saptanmasında, Parti Meclisi seçiminde, il, ilçe, belde yönetim organlarının seçiminde, il genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için adayların saptanmasında, kongre ve kurultay delegesi seçimlerinde en az yüzde otuz üç (33) cinsiyet kotası uygulanır.

Hatırlanacağı üzere, CHP tüzüğünde cinsiyet kotası bulunan tek parti değildir. Doğru Yol Partisi’nde 10%, Anavatan Partisi’nde 33%, Sosyal Demokrat Halkçı Parti’de 30%, Özgürlük ve Demokrasi Partisi’nde 30%, son olarak, daha önce de bahsedildiği üzere, Barış ve Demokrasi Partisi’nde 40% oranında cinsiyet kotası vardır (Sayın, 2007: 9-11).

Cinsiyet kotası hakkında partililerin ne düşündüğüne bakılacak olursa, öncelikle AKP’de kotaya kesilikle karşı olan erkeklerin var olduğu görülür. Partinin genel başkanı ve

başbakan Recep Tayyip Erdoğan, siyasette kadınların var olmasını önemsiyor olsa da, cinsiyet kotasına karşı olan erkeklerdendir. 2005'te Tayyip Erdoğan kadınların siyasete sadece zorlamayla girmeyeceğini söylemiştir (Türkiye Bülteni, Nisan 2005: 54-55):

Türkiye siyaseti, çağın gereklerine uygun, ülkemizin ihtiyaçlarına cevap verecek bir yol haritasına sahip olacak ve kendini sürekli yenileyecekse, hanımlarımızın niyetlerine, sezgi ve birikimlerine mutlaka kulak vermek zorundadır. Hanımların etkili olmadığı bir siyasi hareketi sadece renksiz ve derinliksiz bulmakla kalmıyor, demokrasinin temsil kabiliyeti bakımından da sakıncalı ve sağlıksız buluyorum. Hanımlarımıza şunu hatırlatmak istiyorum; dayatmalarla, zorlamalarla siyasette katılımcılık olmaz. İstiyorum ki, hanım kardeşlerimiz, gönüllerinin derinliklerinden gelerek siyasetin içerisinde yerlerini alsınlar.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2007'de "mallar" için kullanılan kota tabirinin kadınlar için kullanılmasına karşı olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 29 Mart 2007 : 4). Aynı yıl başbakan, Ka-Der'in başkanı avukat Hülya Gülbahar'a, dilerse siyasette cinsiyet kotası politikalarını çok övdüğü Ruanda'ya gidebileceğini söylemiştir (Cumhuriyet, 3 Ekim 2007 : 7). Başbakan Tayyip Erdoğan ve avukat Hülya Gülbahar arasındaki diyalog feminist aktivistlerin tepkisini çekmiş, örneğin Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği'nden bazı kadınlar Ruanda Göçmen Bürosu Başkanlığı'na göçmenlik şartlarını öğrenilebilmek amacıyla faks çekmişlerdir (Cumhuriyet, 7 Ekim 2007 : 1). 2008'de Tayyip Erdoğan "Kota uygulamasının kadını erkeğin ianesine mahkum etmek anlamına geldiğini" belirtmiş, "Ondan sonra da kadınlar da parlamentoya girecek, böyle şey olmaz" diye kotaya yaklaşımının negatif olduğunu bir defa daha anlatmıştır (Türkiye Bülteni, Kasım-Aralık 2008 : 72).

Başbakan Tayyip Erdoğan'ın açıklamaları partinin önde gelen diğer erkek siyasetçilerinin açıklamalarıyla benzerlik taşımaktadır. Bu siyasetçilerden Anayasa Komisyonu başkanı Profesör Burhan Kuzu, AKP'de cinsiyet kotası uygulanacak olursa, Doğu Anadolu'da, Orta Anadolu'da ve Karadeniz Bölgesi'nde kadınlardan talep gelmeyeceğini düşünmektedir (Cumhuriyet, 3 Mayıs 2004 : 5). Hatırlanacağı üzere, bu fikir Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden Ayşe Güneş-Ayata tarafından da ileri sürülmüştür. Ayşe Güneş-Ayata, ülkenin doğusunda siyasi talebi olan fazla sayıda kadın olmadığını düşünmekte, CHP'nin bu bölgelerdeki kadın siyasetçilerinin ise erkek akrabaları aracılığıyla var olan siyasetçiler olduğunu ileri sürmektedir (Güneş-Ayata, 1998 : 246). Eğer sosyal-demokrat CHP bile Türkiye'nin doğusunda kadın siyasetçi bulmakta, kadınları partiye taşımakta zorlanıyorsa, muhafazakar parti AKP'nin aynı sorunu fazlasıyla yaşaması doğaldır.

Dengir Fırat da, partinin genel başkan yardımcılığını yaptığı dönemde, cinsiyet kotası hakkında benzer açıklamalarda bulunmuştur. Fırat'a göre, siyasette cinsiyet kotası kadınları "noksan" gösteren bir şeydir. Fırat, kadın olsa, bu pozitif ayrımcılık karşısında isyan edeceğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 5 Eylül 2007 : 1, 8). Yapılan röportajlarda da erkek siyasetçilerde benzeri görüşlere rastlanmıştır. Örneğin, orta yaştaki bir belediye meclisi üyesi, kadınların kotayı kendilerini aşağıladığı ve yetersiz gösterdiği için reddetmeleri gerektiğini ve pozitif ayrımcılık istemek yerine, partinin 50%'sini, 60%'mı oluşturmaya talip olmalarını söylemiştir (İstanbul, 27 Kasım 2006).

AKP'nin söyleminde cinsiyet kotasına büyük bir itiraz olmakla beraber, kadın siyasetçilere özel bir sözel destek vardır. Örneğin 2006'da, partinin genel başkanı ve başbakan Recep Tayyip Erdoğan Türkiye Bülteni'ne verdiği özel bir röportajda parti yönetim teşkilatlarındaki kadın siyasetçilerin sayılarının artmasına ne kadar büyük bir önem verdiğini anlatmıştır. Parti yönetimlerinde 20% kadın olması için başbakan özel olarak sözel desteğini vermiş, kendisi, başkan yardımcıları ve bakanlar bu kadın oranını yakalayacak şekilde tüm listeleri gözden geçirmişlerdir (Türkiye Bülteni, Kasım 2006 : 55). Bu açıklama, kota adı konmasa, resmi olmasa da, "AKP'de cinsiyet kotası pratikte uygulanmaktadır" olarak yorumlanabilecek partili kadınlara dair bir özel desteğin var olduğunu göstermektedir. Başka bir dille, bu konuda parti başkanının özel tavsiyesi söz konusu olduğuna göre, "yumuşak" kotadan bahsedilebilir (Friedenwall, Dahlerup, Skjeie, 2006 : 73). Yine de, unutulmamalıdır ki, tüzükteki sessizlik partililerce konuya dair bir "red" şeklinde algılanmakta, bu durum röportajlarda sıklıkla "Kotaya sıcak bakmıyoruz. Ama başbakanımızın kadın siyasetçilere desteğini beğeniyoruz" şeklinde ifade bulmaktadır.

AKP'li kadın siyasetçiler de genellikle kotaya karşıydılar. Avukat Güldal Akşit, Kadından Sorumlu Devlet Bakanı olduğu sırada, Anayasa'da pozitif ayrımcılık olmasını istemesine rağmen, siyasette kadın kotasına karşı olduğunu beyan etmiştir. Çünkü bu "suni" bir destektir (Cumhuriyet, 24 Nisan 2004 : 4). Université Libre de Bruxelles hukuk profesörü Eliane Vogel-Polsky de cinsiyet kotasının varlık nedenini tıpkı Güldal Akşit gibi eleştirmekte, kotaların bir defa kondu mu, sonrasında asla aşılamadığını, çünkü kotaların amaçlarının eşitlik sağlamaya yönelik olmadığını belirtmektedir (Wallach-Scott, 2005 : 70). Güldal Akşit için de cinsiyet kotası gerçek bir çözüm değildir. 2004'teki Kadın Kolları genel başkanı olan Selma Kavaf da pozitif ayrımcılığa, cinsiyet kotasından bahsedilmeksizin, "evet" diyenlerdendir (Ak Parti, 2004 : 8). 2011'de devlet bakanı olduğu sırada ise, Selma Kavaf kadınların siyasetteki herşey bize "altın tepside" sunulsun bakışını bırakmaları gerektiğini söylemiş, teşkilatlarda çalışarak yükselmelerini salık vermiştir (Cumhuriyet, 28 Mart 2011 : 1-4). Kadın Kolları

genel başkanlığı ve bakanlık yapmış olan Fatma Şahin'in de, benzeri açıklamaları vardır (Türkiye Bülteni, Ocak-Şubat 2009 : 54):

Kota bazı Avrupa ülkelerinde uygulanmış ve biz buralara gittiğimizde görüyoruz ki, mesleki donanımı itibariyle kadın son derece güçlü olmasına ve olduğu makama hak etmesine rağmen erkekler onları yine de ikincileştiriyorlar. 'Kota olmasaydı gelemezsiniz' diye. Biz istiyoruz ki en alt kademlerde mahalle, ilçe, il yönetimlerinde siyaset yaparken kadın pişerek, siyasetle yoğrularak gelsin. 7 yıldır çabamız bu yönde... Yaklaşan yerel seçimlerde belediye ve il genel meclislerinde kadın sayısı artışı hedeflerken de bu alt yapıya güveniyoruz. Siyaset, futbol gibi kurallarını erkeklerin belirlediği sert bir oyun. Kadınlar bu oyunun hem kurallarını öğreniyor hem de maçın 90 dakika olduğunu... Artık oyun ortadayken saha dışında kalmak yok.

AKP'deki bu, kadınların seçilmesini destekleyen ve pozitif ayrımcılığı kabul eden, ama cinsiyet kotasını kabul etmeyen, bu nedenle de çelişkili, ya da flu denilebilecek yaklaşım partinin yayın organı Türkiye Bülteni'nde "kulvar farkı" ile açıklanmaktadır. Sporda uzun mesafe koşucuları kulvar farkı kendileri için dezavantaj oluşturmasın diye nasıl birbirlerinden farklı noktalardan hareket ediyor ve sonuçta aynı mesafeyi koşuyorlarsa, kadınların siyasete katılımında da AKP'nin çözümü kulvar farkının dikkate alınmasıdır (Türkiye Bülteni, Mayıs 2005 : 54).

AKP kulvar farkından bahsetmekte, kadın siyasetçilerin seçilmesini pratikte desteklemekte, ancak tüzüğünde bu desteği içeren bir madde koymaya karşı durmaktadır. CHP'de ise cinsiyet kotası tüzükte yaklaşık 20 yıldır yer aldığı için kota konusunun partinin söyleminde neredeyse yeri yoktur. Parti içi yayın organında, 2012'deki cinsiyet kotasının 33%'e çıkmasının öncesinde, kotadan bahseden yalnızca bir açıklama bulunmuştur. Hukuk profesörü ve Ankara milletvekili Oya Araslı, Türkiye'de kadınların seçme ve seçilme hakkına batıdaki gibi mücadele sonunda kavuşmadığını ileri sürmüş, cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların isimleri konmamış kotadan faydalandığını, bu dönemde uygulanmış pozitif ayrımcılık sayesinde kadınların sosyal hayatın pek çok alanına girdiğini anlatmıştır. Kadınlar için yaratılmış bu avantajlı durumu Atatürk'ün kadını ve erkeği yan yana modern bir toplum istemesine bağlamıştır (Halk, 15 Aralık 2005 :10).

Oya Araslı açıklamasıyla cinsiyet kotası ve pozitif ayrımcılığın CHP'de kuruluşundan beri var olduğunu söylemektedir. Modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün aynı zamanda CHP'nin de kurucusu olması kuşkusuz CHP'liler için gurur kaynağıdır. Kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olmasının hemen ardından, 1935'te Atatürk'ün Parlamento'ya 18 kadın

vekilin girmesini sağladığı doğrudur. Ancak kimi zaman bilinmeyen veya üzerinde yeterince durulmayan nokta cumhuriyet öncesi dönemde kadınların haklarını alabilmek amacıyla mücadele ettiği'dir. Serpil Çakır ve Faik Bulut kadınların Osmanlı döneminde siyasal alana giriş hazırlıklarında bulduklarını araştırmalarıyla gösterenlerdendir (Bulut, 1999 ; Çakır, 1994).

Unutulmamalıdır ki, kadınların haklarını alabilmek için verdikleri çabaları yok sayan, görmezden gelen yaklaşım yalnızca Türkiye'ye mahsus bir durum değildir. Örneğin, Fransız sosyal-dilbilimci Anne-Marie Houdebine-Gravaud Fransa'da ısrarla 1944'te kadınlara "verilen" (*accordé*) seçme ve seçilme hakkından bahsediliyor olduğuna dikkat çeker. Oysa kadınlara bu hakların "verildi" olarak anlatılması 20. yüzyılın ilk yarısındaki feminist aktivitelerin ve taleplerin tamamen yok sayılması anlamına gelmektedir (Houdebine-Gravaud, 2004 : 53). CHP'li kadın vekil Oya Araslı da Atatürk'ün ve CHP'nin rolünü ön plana çıkaran ve Osmanlı feminist hareketini göz ardı eden bir açıklamada bulunmuştur.

2012'deki tüzük kotasının 33%'e çıkarılması konunun parti söylemine kısa süreli de olsa girmesine neden olmuştur. CHP genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, kotanın yükselmesiyle bir devrim gerçekleştirdiklerini, "Kimseyi ötekileştirmeden, inancına, giysisine bakmadan her kadını CHP çatısı altına" beklediklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 27 Şubat 2012 : 5). Buradaki açıklama, kuşkusuz başörtülü kadınları partiye çekme amacı gütmektedir. Tüzüğün değişmesinin ardından, yurdun çeşitli yerlerindeki Kadın Kolları birimleri de yeni yükselen cinsiyet kotası hakkında halkı bilgilendirme çalışmalarına eğilmiştir (CHP Kadın Bülteni, Mart 2012 : 4).

Daha önce de bahsedildiği üzere, cinsiyet kotası CHP'ye yeni bir kavram değildir. Bu konu 1980'li yıllardan beri partinin gündemindedir. 2000'li yıllarda Cumhuriyet Gazetesi'nde geçen tüm CHP'li kadınlar cinsiyet kotasına destek vermekte ve hatta kotanın Siyasi Partiler Kanunu'na alınmasını istemektedirler. 80'li yıllarda ise gazete taramasında bu konuda konuşan kadın siyasetçi olarak karşımıza çıkan Tülay Öney kotanın karşısında durmaktadır. Kadınları yetersiz gibi gösteren ve sanki erkeklerin onlara hak vermesi gerekiyormuş intibası yaratan cinsiyet kotasını Öney reddetmekte, kadınların içinde buldukları kısır döngüyü kırmak için emek vermeleri gerektiğini düşünmektedir. Feminist hareketin güçlenmesini olumlu bulsa da, Öney kadın haklarına İnsan hakları çerçevesinde baktığını anlatmıştır (Cumhuriyet, 22 Kasım 1987 : 8).

Cinsiyet kotasının kadınları yetersiz veya kapasitesiz gösteriyor olduğu fikri günümüzde AKP'de desteklenen bir görüştür. 2000'lerde ise CHP söyleminde cinsiyet kotası karşıtı bir görüşe rastlanmamaktadır. Örneğin, bir Kadın Kolları toplantısında, Genel Merkez

Kadın Kolları başkanı Güldal Okuducu kamusal alandaki tüm karar mekanizmalarında kadınların mutlaka olması gerektiğini belirtmiş, Fatih İlçe Örgütü Kadın Kolları başkanı Harika İnal ise cinsiyet kotasının gerekliliğine ve hatta Siyasi Partiler Kanunu'na alınması gerektiğine dikkat çekmiştir (Cumhuriyet, 6 Aralık 1999 : 9). Kadınlara seçme ve seçilme hakkını alıplarının 70. yıldönümü kutlamalarında Adana Kadın Kolları başkanı Neşe Kayrın Atatürk reformlarında kadınların yerini, toplumumuzdaki ataerkilliği ve siyasette cinsiyet kotasının önemini anlatmıştır. Kayrın'a göre, kadıncarın siyasal hayata katılımı ancak Anayasa ve kanunlarla desteklenen eşit haklar, pozitif ayrımcılık ve kotalarla mümkündür (Cumhuriyet, 6 Aralık 2004 : 5).

CHP'li kadınlar toplumdaki ataerkilliğin ancak siyasetteki kadınlara özel desteklerle aşılabilirceğinin bilincindedir ve bu konuyla ilgili acil müdahalede bulunulmasını istemektedirler. Öte yandan, AKP'li kadınların görüşleri, kadınları ilgilendiren başka konularda da olduğu gibi, kota konusunda da AKP'li erkeklerinkinden çok CHP'li siyasetçilerinkine benzemektedir. Bu durum AKP'li kadınların kamusal ve siyasal hayata katılımdaki kadın sorunlarını birebir yaşamış kadınlar olmalarına, bu sorunları yakınlarında gözlemliyor olmalarına ya da buldukları noktada olduklarına göre, belirli bir muhafazakarlık çizgisini arkalarına almış kadınlar olmalarına bağlanabilir. AKP'de cinsiyet kotasını erkeklerden çok kadınlar desteklemektedir. Röportaj yaptığımız AKP'li her 2 kadından 1'i ve her 4 erkekten 1'i kotayı desteklemiştir. Öte yandan, kimi AKP'li kadınlar "Prensipte cinsiyet kotasına karşıyım. Çünkü kadınları aşağılayan bir şey. Ama Türkiye'nin şartları bunu gerektiriyor" tarzında da açıklamalarda bulunmuştur. Benzeri açıklamaya CHP'de de rastlanmıştır. Örneğin röportaj yapılan siyasetçilerden CHP Yalova milletvekili Muharrem İnce'ye göre, "Günümüz koşullarında cinsiyet kotası gereklidir" (7 Şubat 2007, Ankara-T.B.M.M). CHP'de kotaya sıcak yaklaşım AKP'de olduğundan daha fazladır. Hem kadın hem de erkeklerde her 4 kişiden 3'ü cinsiyet kotasını desteklemektedir. Bu da cinsiyet kotasının gerekliliğinin partideki her iki cinsiyetçe de aynı derecede içselleştirilmiş olduğunu gösterir. CHP'de de kotayı kabul etmeyen siyasetçiler bu görüşlerini, AKP'de kotayı reddeden siyasetçilerin ileri sürdüğü nedenlerle açıklamaktadır. Cinsiyet kotası "kadınlar için haksızlıktır", "bir cinsiyet ayrımcılığıdır", "cinsiyet kotası sayesinde seçilmek sanki seçilen bu kadınları özürlüymüş gibi göstermektedir". Bu nedenler hem kadın hem de erkek siyasetçilerce dillendirilmiş, herhangi bir cinsiyet farklılığına rastlanmamıştır.

Tablo 2. Siyasette cinsiyet kotasına yaklaşımlar

	AKP		CHP	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
“Cinsiyet kotası”nın anlamını bilen siyasetçiler	7	9	10	15
Cinsiyet kotasını destekleyen siyasetçiler ¹	4	8	7	11
Cinsiyet kotasına karşı olan siyasetçiler	7	6	3	4
Anlaşılmayan cevaplar / fikirsizler	1	2	0	0
Röportaj sayısı	12	16	10	15

Siyasette cinsiyet kotasına yaklaşım konusunda, AKP ve CHP arasındaki farklılıklara baktığımızda, AKP’de, kadın ya da erkek farkı olmaksızın, siyasetçilerin yarısının “kota” kelimesi ile aşına olmadığını görüyoruz. Bu partililer ya kota kelimesini hiç bilmemekte ya da kotanın tanımını araştırmacıdan duyduklarında, bu kelimeyi “kontenjan” olarak bildiklerini söylemektedirler. CHP’de ise tüm partililer kota kelimesine aşınadır. Bu durum CHP’nin uluslararası ve sosyal-demokrat siyasal kelime dağarcığına vakıf olduğunu, AKP’nin ise daha içine dönük olduğunu göstermektedir. Ayrıca, CHP’de AKP’den farklı olarak, cinsiyet kotasının gerekliliğinden bahseden kimi partililer “fermuar sistemi” (Anglosakson literatürdeki *zipper system*), Birleşmiş Milletler’in 30% kritik eşiğinden ve hatta 50-50%’den bahsetmişlerdir. Bilindiği üzere, fermuar sistemine göre hazırlanmış bir listede, en kötü ihtimalde 2 erkekten sonra, yani listedeki 3. pozisyona bir kadın gelmektedir (Sancar-Üşür, 2000 : 79). CHP’nin Adana milletvekili ve akademisyen Nevin Gaye Erbatır’a göre, siyasette kritik eşik 30% ile başlamalı ve 50% hedeflenmelidir. Öte yandan, kadın sorunlarıyla akademik çalışmaları esnasında da ilgilenmiş, Erbatır’a göre, 50-50 cinsiyet eşitliği politikası tüm alanlardaki karar mekanizmalarında (okul yöneticiliğinden valiliğe) uygulanmalıdır (14 Şubat 2007, T.B.M.M).

Cinsiyet kotasına yaklaşım konusunda, iki parti arasındaki başka bir farklılık, AKP’li siyasetçilerin, cinsiyet kotasından bahsederken, Allah’tan ve ilahi plandan bahsetmesidir. Bu

¹ Bu grupta dikkate alınan açıklamalar şunlardır : “Prensipte cinsiyet kotasına karşıyım, ama gerekli”, “Prensipte kotaya karşıyım, ama geçiş döneminde, kadınlar siyasette güçlenene kadar destekliyorum”, “Yalnızca cinsiyet kotasından seçilecek kadınlar işinin ehli kadınlar olacaksa destekliyorum”.

çalışma açısından bilgilendirici olansa kadın ve erkeklerin aynı konu hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmasıdır. AKP’li erkekler, Allah’ın insanlara “Ey inananlar” diye hitap ettiğinden ve cinsiyet farkı gütmendiğinden bahsetmiştir. Burada kriter cinsiyet değil, inançtır. Bunun gibi, siyasette de önemli olan, cinsiyet değil, birikim ve yeterliliklerdir. Cinsiyet ayrımcılığı ne Allah’ın emirlerine uymaktadır ne de İslam peygamberi zamanındaki uygulamalarda vardır. Bu “kontenjan” bu gün kadınlara verilirse yarın öbür gün özürülüler, travestiler, ilkökul mezunları ve pek çok başka grup benzeri haklar talep edebilir. Öte yandan, AKP’li bir kadın siyasetçiye göreyse, hayat denge üzerine kuruludur ve Allah kadın ve erkeği hayat dengesini beraber kursunlar diye yaratmıştır. Oysa bu denge en başından beri kadın aleyhine bozulmuştur. Bu nedenle “kota kelimesi” kadını yetersizmiş gibi gösterse de bir pozitif ayrımcılığa mutlaka ihtiyaç vardır. Sıklıkla bahsedilen “kota kelimesinin kulaklara antipatik geliyor olduğu” gerçeği hatırlanacağı üzere başka ülkelerde de mevcuttur. Örneğin Amerikalı araştırmacı Lisa Baldez gelişmiş olduğu düşünülen Amerika Birleşik Devletleri’nde bile kota ve pozitif ayrımcılık deyimlerine kötü bakıldığını anlatmaktadır (Baldez, 2006 : 103).

AKP ve CHP’nin cinsiyet kota konusuna yaklaşımlarında ilgi çeken başka bir unsur ise, her iki partide de kadın siyasetçilerin kota konusunu diğer partiyi eleştirmek için kullanmasıdır. AKP’li 2 kadın siyasetçiye göre, “CHP, kotasına rağmen, AKP’den önde değildir”. CHP’li 2 kadın siyasetçiye göreyse, “Kadınlara sözel destek hiçbir şey ifade etmez, bu gün var, yarın yoktur”. Bunun da ötesinde kimi CHP’lilere ve özellikle CHP’li kadınlara göre, “AKP islamcı bir partidir. Bu nedenle cinsiyet kotasını tüzüğe koymaması doğaldır”.

Partililerin görüşlerindeki bu farklılıklara rağmen, 2012 yılında AKP ve CHP’deki parti içi karar mekanizmalarına bakıldığında, kadın siyasetçilerin oranlarının birbirlerinden çok da farklı olmadığı görülmektedir. Muhafazakar parti AKP’de il başkanı kadın yoktur. Yine de, sosyal-demokrat olduğunu söyleyen CHP’nin ancak 2.4%’te olan kadın il başkanı oranının onu AKP’nin çok da önüne attığından bahsedilemez.

Tablo 3. Parti yönetiminde kadın oranları¹

	AKP	CHP
Merkez Yürütme Kurulu'nda kadınlar (%)	15	23.5
Merkez Karar Yürütme Kurulu / Parti Meclisi'nde kadınlar (%)	29.4	26
Merkez Disiplin Kurulu / Yüksek Disiplin Kurulu'nda kadınlar (%)	27.2	20
İl başkanları	0	2.4

2009 yerel seçimlerindeki kadın aday oranları da, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, her iki partide de düşüktür ve Ka-der bu durumu şu sözlerle eleştirmiştir (Ka-der, 2010 : 16) :

Neredeyse hiçbir konuda anlaşılmayan parti liderleri bir kez daha kadınların yerel yönetimlerde temsil edilmemesi için sıkı bir işbirliği yaptı. (...) 'Rant demokrasisi' bir kez daha kazandı, nüfusun yarısı bir kez daha kendini temsil etme hakkından mahrum bırakıldı.

Tablo 4. 2009 yerel seçimlerinde kadın adaylıkları²

	Belediye başkanlığında kadın aday sayısı	Belediye başkanlığında toplam aday sayısı	Belediye başkanlığında toplam kadın aday oranı %	Seçilen kadın belediye başkanı sayısı
AKP	18	2946	0,64	3
CHP	46	1964	2,34	6

En son genel seçimlerde, 2011'de, ise AKP ve CHP'nin gösterdiği kadın adayların sayıları ile seçilen kadınların sayıları farklı olmakla beraber, sonuç itibarıyla iki parti Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aynı oranda kadın göndermiştir.

¹ Ka-der, 2012.

² Idem.

Tablo 4. 2011 genel seçimlerinde kadınlar¹

	AKP	CHP
Kadın milletvekili adayı sayısı	78	109
Seçilen kadın milletvekili sayısı	46	19
Toplam milletvekili sayıları içinde kadınların oranı (%)	14	14

Yukarıdaki verilere rağmen, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde başkanvekili olarak görev yapan AKP'li kadın siyasetçi yoktur. Daha önceki dönemde olduğu gibi, 2011 sonrasında da CHP'li Güldal Mumcu ve Milliyetçi Hareket Parti'li (MHP) Meral Akşener başkanvekilliği görevlerine devam eden kadınlar olmuşlardır. Öte yandan, kadın milletvekili oranlarında CHP'nin arkasında kalmayan AKP'nin yalnızca kadın Meclis başkanvekili çıkarmadığı için diğer partilerden farklı derecede ataerkil veya aşırı muhafazakar olduğu elbette ki söylenemez.

Sonuç

AKP'nin tüzüğünde cinsiyet kotası yok, CHP'ninkinde vardır. CHP'nin tüzüğünde 1989'dan beri var olan ve 25% olan cinsiyet kotası, 2012'de 33%'e çekilmiştir. Tüzükte var olması nedeniyle CHP'li siyasetçilerin cinsiyet kotasına desteği AKP'lilerde olduğundan fazladır ve CHP'de bu destek kadın ve erkek siyasetçilerce aynı oranda içselleştirilmiştir. Yapılan röportajlara göre, AKP'li her 2 kadından 1'i ve her 4 erkekte 1'i, CHP'de ise cinsiyet farkı görülmezsiz, her 4 kişiden 3'ü kotayı desteklemektedir. AKP'deki kadın ve erkek siyasetçilerin görüşleri arasındaki fark, AKP'li kadın siyasetçilerin kamusal ve siyasal hayata katılım sağlayan kadınlar olmaları, bu nedenle belirli bir muhafazakarlık çizgisini aşmış olmalarıyla ve kadınların kamusal ve siyasal hayatta önlerine çıkan engellerin neler olduklarını yakinen bilmeleriyle açıklanabilir. AKP'li siyasetçilere göre kota sıklıkla “suni çözüm” olarak adlandırılrsa da, parti genel başkanı ve başbakan Recep Tayyip Erdoğan kadın siyasetçilere sözel desteğini vermektedir. Bu durum ise, partide, anglosakson literatürdeki ismiyle, “yumuşak kota” uygulandığını göstermektedir.

Her ne kadar AKP'de yumuşak kota, CHP'de yaklaşık 20 yıldır tüzük kotası varsa da, bu iki partinin karar mekanizmalarına seçilmiş kadın sayıları karşılaştırıldığında kritik eşik olarak tanımlanan 30%'dan her ikisinin de son derece uzak oldukları, bu nedenle

¹ Yeni Şafak, 27 Temmuz 2011 : 1.

birbirlerinden farklı olmadığı görülmektedir. Bu sonuç, çalışmaya başlarken kabul edilen *Türkiye’de merkez-sağ ve merkez-soldaki siyasal partilerin, kadın kotasına yaklaşımları söylemlerinde birbirlerinden farklı olsa bile, uygulamada birbirine benzer niteliktedir* iddiasını doğrulamaktadır. Ayrıca çalışma, literatürde geçen *sol partilerin kadın temsiliyetinde sağ partilere göre olan ayrıcalıklı ve önde konumunun eskisi gibi belirgin olmadığına dair* veriyi de desteklemektedir.

Kaynakça

- Ak Parti Kadın Kolları Genel Kongresine Doğru (Mayıs 2005), *Türkiye Bülteni*, No. 24, s. 54.
- AKP Kadına Karşı, *Cumhuriyet*, (5 Eylül 2007), s. 1.
- AKP’de Kadına Yer Yok, *Cumhuriyet*, (29 Mart 2007), s. 4.
- Akşit’in Kadın Çelişkisi, *Cumhuriyet*, (24 Nisan 2004), s. 4.
- Atatürk’e Dil Uzatanın Dilini Keserler (2005), *Halk*, No. 49, s. 10.
- Atılğan, D. (Mart 2012) “Her Düzlemde %33 Kadın,” *CHP Kadın Bülteni*, No. 2, s. 2.
- Badinter, E. “Non aux quotas de femmes,” *Le monde* (12 Haziran 1996): 1-15.
- Baldez, L. (2006) “The Pros and Cons of Gender Quota Laws: What Happens When You Kick Men out and Let Women in?” *Politics and Gender*, 2(1): 102-109.
- Balıkesir 33% cinsiyet kotasını anlattı, (Mart 2012), *CHP Kadın Bülteni*, No. 6, s. 4.
- Başbakan Erdoğan: Kota Kadını Erkeğin İnesine Mahkum Etmektir (Kasım-Aralık 2008), *Türkiye Bülteni*, No. 58, s.72.
- Bauer, G. (2008) ‘50/50 by 2020’: Electoral gender quotas for Parliament in East and Southern Africa”. *International Feminist Journal of Politics*, 10 (3), pp. 348-368.
- Bratton, K. (2005) “Critical Mass Theory Revisited: The Behavior and Success of Token Women in State Legislatures,” *Politics and Gender*, 1(1): 97-127.
- Bulut, F. (1999) *İttiat ve Terakki’de Milliyetçilik, Din ve Kadın Tartışmaları*, İstanbul: Su Yayıncılık.
- Caul, M. (1999) “Women’s Representation in Parliament: The Role of Political Parties,” *Party Politics*, 5(1): 79–98.
- CHP (2012) CHP Tüzüğü.
- CHPliler’den Geleneksel Kadın Yürüyüşü, *Cumhuriyet*, (6 Aralık 1999), s. 9.
- Çakır, S. (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Dahlerup, D. (2008) “Gender Quotas – Controversial but Trendy: on Expanding the Research Agenda,” *International Feminist Journal of Politics*, 10(3): 322-328.

- Dahlerup, D. (2006) "The Story of the Critical Mass," *Politics ve Gender*, 2(4): 511-521.
- Dahlerup, D. (2002) "Using Quotas to Increase Women's Political Participation," International Idea 2002, Women in Parliament, Stockholm, Chapter 4, <http://www.idea.int> [erişim: 3 Nisan 2005].
- Dahlerup, D. ve Friedenwall, L. (2005) "Quotas as 'fast track' to Equal Representation for Women: Why Scandinavia is no Longer a Model?" *International Feminist Journal of Politics*, 7(1): 26-48.
- Duverger, M. (1955) *The Political Role of Women*, Paris: United Nations Economic and Social Council.
- Friedenwall, L, Dahlerup, D., ve Skjeie, H. (2006) "The Nordic Countries: an Incremental Model," Dahlerup, D. (ed) *Women, Quotas and Politics*, London: Routledge.
- Green, M. (2004) "Safe Space and Représentation Substantive: Le cas des délégations aux droits des femmes et à l'égalité des chances," *Actualité – La culture paritaire*, 15: 97-110.
- Grey, S. (2006) "Numbers and beyond: The Relevance of Critical Mass in Gender Research," *Politics and Gender*, 2(4): 492-501.
- Guadagnini, M. (2005) "Gendering the Debate on Political Representation in Italy: A Difficult Challenge," Lovenduski, J., Baudino, C., Guadagnini, M., Meier, P., Sainsbury, D. (eds.) *State Feminism and the Political Representation of Women*, Cambridge: Cambridge University Press: 130-152.
- Güneş-Ayata, A. (1998) "Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye'de Kadın ve Siyaset," Berktaş-Hacımirzaoğlu, A. (ed). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları: 237-248.
- "Hem Siyasetin Kurallarını Öğreniyoruz, Hem de Uzun Soluklu Olduğunu", Fatma Şahin ile röportaj, (Ocak-Şubat 2009), *Türkiye Bülteni*, No. 59, s. 54.
- Henig, R. ve Henig, S. (2001) *Women and Political Power: Europe since 1945*, London: Routledge.
- Houdebine-Gravaud, A.M. (2003) "Trente ans de recherche sur la différence sexuelle, ou le langage des femmes et la sexuation dans la langue, les discours, les images," *Language ve Société*, 106: 33-61.
- Htun, M. ve Power, T. (Winter 2006) "Gender, Parties, and Support for Equal Rights in the Brazilian Congress," *Latin American Politics and Society*, 48(4): 83-104.
- İzmir İl Kadın Kolları Cinsiyet Kotasını Halka Duyurdu (Mart 2012), *CHP Kadın Bülteni*, No. 6, s. 4.

- Jenson, J. (1995) “Extending the Boundaries of Citizenship: Women’s Movements of Western Europe,” Amrita, B. (ed.) *The Challenge of Local Feminisms*, Boulder, CO: Westview.
- Ka-der, Basın Bülteni, http://www.ka-der.org.tr/?p=basin_bulteni [erişim: 15 Eylül 2008].
- Ka-der, (2012) Kadın İstatistikleri.
- Ka-der, (2010) “Kadınların Eşit Katılımı ve Eşit Temsil Yolunda Yürüyüşü,” Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (*Ka-Der*) 7. Olağan Genel Kurulu Faaliyet Raporu, 26 Ocak 2008 - 24 Ocak 2010.
- Kadın Kolları İstanbul Kongresi (Nisan 2005), *Türkiye Bülteni*, No. 23, s. 54-55.
- Kadına Çarpık Bakış, *Cumhuriyet*, (3 Mayıs 2004), s. 5.
- Kadının Olmadığı bir Toplum Eksik Sayılır (Kasım 2006), *Türkiye Bülteni*. No. 47, s. 55.
- Kadının Sesi Meclis’e Yansımali, *Cumhuriyet*, (22 Kasım 1987), s. 8.
- Kota Arttı, Kadınları CHP’ye Çağırıldı, *Cumhuriyet*, (27 Şubat 2012), s. 5.
- Kotada Israrcı Olacağız, *Cumhuriyet*, (3 Ekim 2007), s. 7.
- Lovenduski, J. (2005) *Feminizing Politics*, Cambridge : Polity.
- Lovenduski, J. ve Pippa, N. (eds.) (1993) *Gender and Party Politics*. London: Sage.
- Manisa İl Kadın Kolları 33% Cinsiyet Kotasını Duyurdu (Mart 2012), *CHP Kadın Bülteni*, No. 6, s. 4.
- Matland, R. ve Studlar, D. (1996) “The Contagion of Women Candidates in Single and Multimember District Systems: Canada and Norway,” *Journal of Politics*, 58 (3): 707-733.
- Norris, P. (2004) *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Osmaniyeli Kadınlar 33% Cinsiyet Kotasını Anlattı (Mart 2012), *CHP Kadın Bülteni*, No. 6, s. 4.
- Paxton, P., Hughes, M. (2005) *Women, Politics, and Power: A Global Perspective*, Los Angeles: Pine Forge Press.
- Reynolds, A. (1999) “Women in the Legislatures and Executives of the World: Knocking at the Highest Glass Ceiling,” *World Politics*, 51(4): 547-572.
- Sancar-Üşür, S. (2000) *Siyasal Örgütlerde Cinsiyetçiliğe Karşı Eğitim Rehberi*, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Sayın, A. (2007) *Kota El Kitabı, Geçici Özel Önlem Politikası, Kota*, Ankara: Ka-Der.
- Siyaseti Altın Tepside İstiyorlar, *Cumhuriyet*, (28 Mart 2011), s. 1, 4.
- TBMM’nin Kadın Vekilleri, *Yeni Şafak*, (27 Temmuz 2011), s. 1.

- Tripp, A., Konaté, D., Lowe-Morna, C. (2006) "Sub-saharan Africa: On the Fast Track to Women's Political Representation," Dahlerup, D. (ed.) *Women, Quotas and Politics*, London: Routledge: 112-137.
- Union Interparlementaire, (2008) "Egalité en politique : enquête auprès de femmes et d'hommes dans les parlements," *Rapport et documents*, No. 54.
- Verge, T. (2010) "Ready for Parity: Formal and Informal Practices in Candidate Selection Processes in the 2010 Catalan Elections," paper delivered at *The Second European Conference on Gender and Politics*, Budapest.
- Wallach-Scott, J. (2005) *Parité, l'universel et la différence des sexes*, Paris: Albin Michel.